

Könyvismertetés

Utak és útvesztők

Különleges könyvet vettem a kezembe az elmúlt év végén a *Kairosz Kiadó* jóvoltából. Akkor is különleges lenne ez a könyv, ha csak első benyomásaimra hagyatkoznék, és nem látnék benne többet, mint amennyit bármelyik érdeklődő számára nyújt, ha böngészni kezdi jobb könyvesboltok hitéleti köteteit: az üldözöttek, a peremre szorítottak szólalnak meg lapjain. Önmagában már az is érték, hogy azok hangját hallhatjuk, akiket évtizedeken át börtönben, majd az ismeretlenség homályában tartottak állami és egyházi hatalmak. Képzeltető, mennyi munkát és erőfeszítést követelt, hogy saját sorsukat kutatni kezdjék, eszmélődéseiket papírra vessék, és könyv formájában kiadják. Amit kezdetben az államhatalmi erőszak, később az állami irányítás alatt tartott egyházvezetés művelt velük, az ma is folytatódik, csak a módszerek finomodtak. Korábban, a nyílt diktatúra néma csöndjében minden igaz szó messze hangzott, ezért rács mögé rekesztették. A mai kor diktatúrája nem kevésbé totális, ám módszerei mások: ma már nem kell senkit elhallgattatni, a szelídek szava úgysem hallatszik a gazdagok és hatalmasok vezényelte, mesterségesen keltett hangzavarban.

Különleges ez a könyv azért is, mert két olyan lelkeségi irányzat követői írták, amelyek hasonlóan értékelték a 1945 utáni egyházüldözés tényeit és módszereit, ám korábban – talán éppen az egyházüldözés hatékonysága következtében – a személyes rokonszenvet kifejező, száj-ról-szájra adott híreken túl, nem sokat tudtak egymásról, nem volt közös tevékenységi területük. A kötet első felét **Lénárd Ödön** és **Timár Ágnes** írta, a második rész szerzői **Szabó Gyula** és **Soós Viktor Attila**. Szabó Gyula és paptársai a Bulányi György alapította Bokor közösséghez tartoznak, lelkes feltáró munkájukat Soós Viktor Attila, a Magyar Országos Levéltár kutatója segítette szakmailag.

Más lelkeségi mozgalmak valószínűleg mást emelnének ki a magyar hitélet 1945 utáni üldöztetésének történetéből, saját élményeik és dokumentumaik köré hasonló köte-

tek sorát építhetnék fel. Nem mondhatjuk tehát, hogy a vizsgált korszak átfogó képét kapjuk, bőven maradt még megírni való azoknak, akik átérték ezt a korszakot, és nem akarnak felejteni.

Vannak, akik viszont szívesen elfelejtenék az egészet, vagy legalábbis egyes fejezeteit ennek a korszaknak. Már a kötet fogadtatása is erre utal. Kálmán Peregrin, az Új Ember recenziója (Új Ember, 2007. január 7.) szembesül a kötet második felének történeti anyagával, s mindjárt vitába is száll a szerzőkkel: a Bokor közösség melletti elfogultsággal vádolja őket, mert a mozgalom és a püspöki kar konfliktusában rendre az utóbbit tartják felelősnek, és egyáltalán nem hiszik, hogy mindkét fél az állam játékszerévé vált volna. Konfliktusra valóban csak ellentétes nézeteket valló, és ellentétes gyakorlatot követő felek között kerülhet sor (pl. a katonáskodás lelkiismereti megítélésében), de azt mégsem kellene elfeledni, hogy az ütközetre egy külső, harmadik fél adott parancsot a püspöki karnak, s az állam játékszerének mondott közösségek tagjai szabadságuk és érvényesülésük árán ragaszkodtak a meggyőződésükhöz. Még akkor is, ha elviekben a püspöki karnak lett volna igaza (ezt a püspöki kar 1990 utáni pálfordulása a katonáskodás lelkiismereti megítélése tekintetében egyértelműen kizárja), egy keresztény embernek illő az üldözöttek mellé állnia. Számos példa jut erről eszembe, ám ezek túl sok fájdalmas emléket idéznének föl a katolikus egyház történetéből. A Magyar Kurír könyvismertetője (Magyar Kurír, 2007. február 23.) egyszerűen elkerüli a kínos témát, jóformán csak a kötet első felével foglalkozik, a második részből mindössze átfogó, elvi megállapításokat idéz, s a helytálló névsorából kimarad a Bokor közösség alapítójának neve. Akiről nem beszélünk, az talán nincs is.

A kötet kétségtelen érdeme, hogy alulnézetből ír történelmet, azoknak a szemszögéből, akiknek összesen annyi beleszólásuk volt saját sorsuk alakításába, hogy eldöntötték: nem

lesznek besúgók, nem működnek együtt a hitük és emberi közösségeik elpusztítására törekvő ellenféllel. A továbbiakat már mások döntötték el helyettük: akasztófa, börtön, munkatábor, kitelepítés, kirekesztés a mindenkit megillető alapjogokból. Vállalták, és ebben a kötetben elkezdnek beszélni arról, hogy miért vállalták, hogyan élték át, mit jelentett számukra a hűség önmagukhoz, mi volt így az életük értelme.

Megrendítő könyv, elsősorban azok számára, akik még nem éltek ebben a korban, és érthető okból mit sem tudnak arról, hogy milyen utat jártak be azok, akiknek hite a múlt század katasztrófaiban tisztult meg, tért vissza az evangéliumok Jézusának tiszta, világos, egyértelmű hitvallásához: az ember egyetlen dolga a földön, hogy megtanuljon szeretni. Minden korban vannak tanúságtevők, akik a korszak alapvető, nagy kérdéseire tudják a helyes választ, és ettől nem térnek el semmi áron, mert azt is tudják, hogy számukra az élet csak így értelmes és élhető, akkor is, ha kitérőket következében rövid lesz, vagy éppen hosszú szenvedéssel telik meg. Sejtésem igazolására hosszan idézhetnék a kötetből, mégsem teszem. Lénárd Ödön és Timár Ágnes visszaemlékezései hol líraian könnyedek, hol kemény következtetéssel kopognak. Váltakozó ritmusuk rövid idő alatt zavarba hozta, átforgatta másféle világlátáshoz szokott lelkemet, a csapongó stílus miatt érzett kezdeti ellenkezésem fokozatosan megszűnt, objektivitásra, távolságtartásra törekvő szemléletem elpárolgott, engedtem, hogy hassanak rám úgy, ahogy ők jónak látják. Nem bántam meg. Tessék kézbe venni, és olvasni!

Történelemről olvashatunk a kicsik, a szegények, a szelídek nézőpontjából, megérintheti lelkünket az eddig ismeretlen tanúságtevők lelki nagysága. De hogyan segíthet nekünk ez a kötet a mindennapokban, van-e valamilyen gyakorlati haszna számunkra? Ha már ilyen haszonelvű korban (a gazdaságkorban) élünk, ezekre a kérdésekre is válaszolnunk kell. Két szempontot emelek ki: *hosszú távon, értékekben gondolkodni és rendszerben látni a történelmet.*

Hosszú távon, értékekben gondolkodni

Ifjúkorom apostolkodásainak egyik epizódja volt a Morus Tamás életéről szóló film (*Egy ember az örökévalóságának*) népszerűsítése évfolyamtársaim körében. Az óvatos érdeklődéstől a teljes értetlenségig terjedt a skála: Egy derék ember értelmetlen szenvedésének és halálának történetét láttuk, miért kellett ebből filmet készíteni? Tudomásul vettem, hogy vannak, akik másként látják a világot, mint én, mások az értékeik. Lénárd Ödön, Timár Ágnes és Bulányi György személyes élményeinek olvasása közben, a sorsukat befolyásoló események elemzésében, a kortársak viselkedésének megítélésében ráismertem az említett Morus-film hangulatára, megéreztem, hogy itt ugyanarról van szó: ezek az emberek az örökévalóság számára készültek. Gondolkodásukat és életüket nem a célok és eredmények, nem a hatékonyság és a siker, nem a kényelem és a győzelem kategóriái határozták meg. Elvekben, értékekben és ezek hosszú távú hatásaiban gondolkodtak, életvitelüket meghatározó gyakorlati döntéseiket ezek fényében hozták meg.

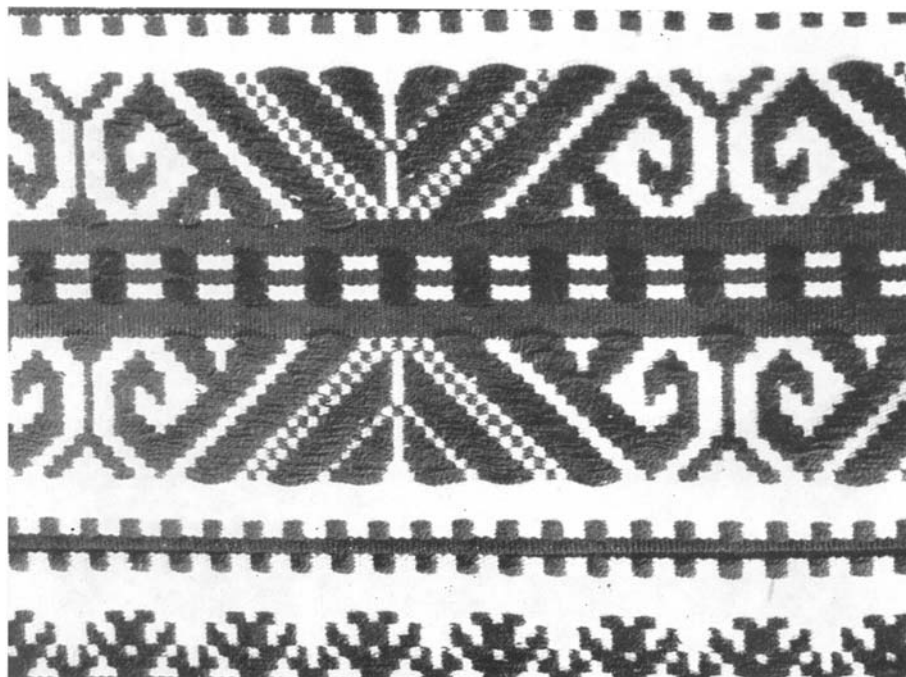
A társadalmak életének megszervezésében elengedhetetlen bizonyos etikai alapelvek közös elfogadása. Ezek deklarálása és mindenki számára nyilvánvaló érvényessége nélkül nem lehetséges társadalmi munkamegosztás. Korunk ún. szabadpiaci versenyre épülő világtársadalmában éppen az okoz egyre

nyomasztóbb problémákat, hogy azok a gazdasági-társadalmi feltételek, és azok az etikai elvek, amelyek a szabadversenyos kapitalizmus kialakulása idején megkérdőjelezhetetlen magától értetődőséggel mindenki számára igazak voltak, ma már nyomokban is alig léteznek. A múlt század társadalomelméleti kérdéseinek egyike a célorientált és az értékorientált cselekvési modellek alkalmazhatósága és hatékonysága volt. A gyakorlatban a kétféle megközelítés nem választható szét maradéktalanul, ám jól érzékelhető, hogy az első a rövid távú hatékonyságot, a második a hosszú távú fennmaradást szolgálja jobban. Technikai civilizáció nem lehetséges célorientált gondolkodás nélkül, ám az is igaz, hogy értékorientált gondolkodás nélkül semmiféle civilizáció nem maradhat fenn hosszú távon.

Ezen a ponton a kötet főszereplői életbe vágóan fontos útmutatást nyújtanak számunkra. Emberi közösségük, gondolkodási és életvezetési mintáik forrása a katolikus egyház, amelynek célkitűzései transzcendensek: az egyén életét, sorsát egy jóval nagyobb és átfogóbb történetbe, az emberi üdvösség történetébe ágyazzák be. Ezért egyetemes, minden ember és minden kor számára érvényes értékekre törekednek, s ez kritikus élethelyzetekben megkönnyíti számukra a legnehezebb döntéseket is: az elfogadott és vállalt értékekhez kell ragaszkodniuk, a gyakorlati következmények ehhez képest másodlagosak.

Volt olyan korszak az európai kereszténység történetében, amikor ez a szemlélet túlzottan uralta a mindennapokat, az örök üdvösségre törekvés elsőbbsége jelentéktelennek mutatta a mindennapi élet emberhez méltó megélésének lehetőségét, a túlvilág örök értékeire törekedve megfeledeztünk a felebaráti szeretet evangéliumi parancsáról. Ma a másik végletbe estünk, mindenki mindenáron segíteni akar sokféle bajtól gyötört embertársain, s ezért a legcélravezetőbb, a leghatékonyabb döntéseket hozza. Akkor is, ha ezek homlokegyenest ellentmondanak tegnapi döntéseinek, akkor is, ha oly mértékben belesimulnak az uralkodó széljárásba, hogy valójában már nem segítenek, sőt, ártanak, mert éppen attól a sokszínűségtől és változatosságtól fosztják meg az emberi közösséget, amely a kritikus helyzetekben cselekvési alternatívákat kínálhatna a fennmaradás érdekében.

Egy könyvismertetés keretében nem lenne szerencsés aktuális politikai példákat felhozni, mégis gondoljuk meg: mire mentünk az elmúlt 18 évben azokkal a politikusokkal, akik legfeljebb négyéves távlatban képesek gondolkodni, akiknek nincsenek elveik, csak céljaik, akik az általuk vezetett közösség hosszú távú érdekeit naponta adják el harminc ezüstért, miközben nagyokat hazudnak társadalmi szolidaritásról és fényes jövőről. Ma már a politikusok sem tagadhatják, hogy a pazarló fogyasztói életmód következtében elkezdődött a föld időjárás rendszerének megváltozása, nyakunkon az energiaválság, a víz- és élelmiszerhiány, a háztartási és (atom-) ipari hulladék elhelyezésének megoldhatatlan problémája, és mindezek következtében egyre erősebb a világméretű népvándorlás. Már magunk sem hiszünk abban, hogy ezeket a problémákat egyre hatékonyabb technológiai eljárások segítségével megoldhatjuk. Olyan elvekre, értékekre van szükségünk, amelyek hosszú távon biztosítják az emberi közösség életfeltételeit, belső szerveződését és szervezeti egységeinek sikeres együttműködését. Ezen a téren lenne mit tanulnunk azoktól, akik az életüket is kockáztatták, hogy hűségesek maradjanak felismert értékeikhez.

Rendszerben látni a történelmet

Lénárd Ödön előzetes megfontolásai élére A. J. Toynbee kihívás-válasz elméletét állítja. (Vö.: ÉV 91/1.) „Minden történelmi kihívásra a megteendő lépést egy alkotó kisebbség dolgozza ki, amihez azután a széles tömeg felzárkózik. Minden történelmi kihívásra így születik meg az egészséges válasz, ami előrelendíti a társadalmat. Akár az alkotó kisebbség hiányzik, és azért nem születik meg a megfelelő válasz, akár a széles tömeg nem zárkózik fel ahhoz, az egész társadalom többé-kevésbé alacsonyabb fokra zuhan vissza, végső fokon akár meg is semmisülhet.” A magyar – és tágabb körben a kelet-európai – katolikus egyházakat ért legsúlyosabb történelmi kihívás az ateista diktatúrák 20. századi megjelenése. A kötet deklaráltan az 1945. utáni egyházüldözéssel foglalkozik, szerzői nem tekintenek vissza a katolikus egyház korábbi évszázadaira, így nem vizsgálják, hogy miért és hogyan erősödhetett különféle színű diktatúrák a vallás- és egyházellenesség. Mégis nagyon jó érzékkel találnak rá az egyetlen hiteles vonatkoztatási pontra: etikai történetírásuk mércéjűl az Evangéliumot választják. Ezzel egyszerre jelölik ki a „Hogyan történhetett ez meg velünk?” kérdését kutató múltvizsgálat elveinek és az egyházüldözés kihívására adott új, jövőt építő válaszok megítélésének kritériumát.

Tanulságos a magyarországi kommunista egyházüldözés áttekintő szerkezeti képe. Az egyházak közéleti megjelenésének háttérbe szorítását (1945-1948) az egyházi vezetés főltszámolására törekvő főpapi perek követték (1948-1951), majd az 1950-es években a még működő papi munkacsoportok elleni perek következtek. Ezzel egyidejűleg megindult a papság politikai átnevelő szervezetbe kényszerítése: a papi békemozgalom. Ez az alsópapság körében sikertelennek bizonyult, ezért újabb perek következtek, még az 1964-es részleges vatikáni megállapodást követően is. Az üldözések következtében kialakult lelki és szervezeti torzulások felmérésénél csak az üldözés megszűntét követő helyzet mutat sivárabb képet. „A ma élők és szóvivők:

a) Koruknál fogva nem élték át a múltat, gyökértelenül sodródnak a napi események hullámain.

b) Második vonalbeliek voltak, sodródtak, beszennyeződtek, esetleg többfelé is hanyódtak, semmit nem tisztáztak, ezért nyugtalanok és kiszámíthatatlanok. Ma már vezetőniük kellene, de maguk sem tudják, hogy kit és hová.

c) A keresztény fiatal elveszítette bizalmát az egyházban, keresése humán érvényesülésre szűkül be, vagy zavartan keresi az Evangéliumot azok között, kiknek személyén, múltján és jelen magatartásának formalizmusán, ürességén és gyakran emberi nivótlanágán csak botránkozni tud.

d) A „feltétlen hűség” emberei jórészt felörlődtek a harcokban, vagy ma már harcképtelenek, sorban meghalnak. A fiatalok közül sokan belenőttek ebbe a vonalba, de ők általában nem kaphatták meg a megfelelő felkészítést, és legtöbbször naivul csúszkál a nosztalgia és az irrealitás között.

e) A taktikázók és az eladottak – a leginkább botránkoztató személyiségek halálával – lényegileg összecúsztak: támogatják és lefedezik egymást.”

Sok érdekes szempont mentén bontja ki Lénárd Ödön a nagy ívű történelmi tablót, sorra veszi az üldözésre adott válaszok típusait, a hűségcentrikust, az eredménycentrikust, a puha nyárspolgárt és a kisemberek érdekpályája mentén haladókat. Visszaemlékezéseiből megismerjük az emberi egyéniség és önállóság felmorzsolását célzó törekvéseket, a testi és lelki gyötrések változatos formáit, amelyek közt előkelő helyet foglalt el a perverz szexuális erőszakkal való fenyegetőzés és a zárkán belüli besűgás. Hogyan lehetett mindezt kibírni? Nos, kibírni nem lehetett, átélni, megélni lehetett csak. A szerző Viktor E. Frankl szavait idézi, aki néhány évvel korábban egy másik rendszer másik táborának a rabja volt: „Az ilyesféle kérdésekre nincs értelmes felelet. Az ember teremtmény, aki feladatokat kap a Teremtőtől, ahogy a talentumok példabeszéde elmondja. A feladatok teljesítése teszi boldoggá az embert, mert a boldogság nem önálló létező, hanem csak következménye az adott feladatban való helytállásnak. A láger-lét éppen úgy feladat, mint minden más a teremtmények világában. Nem kellemes feladat, amint a betegség és sok minden más sem az. Amint a halál sem. De a boldogságnak csak a materialistáknál előfel-

tétele a kényelem, az anyagi jólét. Az őskeresztények nem úgy tekintették. A létben csak a Teremtő kérdezhet, a teremtmény dolga a felelet. Mihelyt bármilyen kérdést tenne fel a teremtmény, a Teremtő helyét próbálná elfoglalni. Éppen a lágerrek, börtönök és gulágok adták bőséges bizonyítékát annak, hogy ez idegösszeomláshoz vezet, míg a feladat elfogadása életet ad.”

Az egyházüldözés rendszerének működését a könyv másik feléből ismerhetjük meg teljes terjedelmében. Tartalmát egyetlen mondatban összefoglalja címadó fejezete: „A magyar katolikus társadalom az Állami Egyházügyi Hivatal égisze alatt”. Alapos, minden részletében jól dokumentált, teljességre törekvő munka, amely logikai és időbeli rendben veszi végig a „törvényi” szabályozás megalkotását, a szervezet létrehozását, a hazai katolikus társadalom életének minden apró részletét megfigyelő, mindent és mindenkit irányítani, befolyásolni törekvő hivatal mindennapi működését, célkitűzéseit, eredményeit és sajnálatosan ritka baklövéseit.

Olvasás közben óhatatlanul eszembe jutottak azok az óvatos, bártortalan, feltételes módban fogalmazott megjegyzések, amelyekkel baráti körben próbáltuk annak idején körülírni, hogy miért is van bennünk valamiféle homályos, igazából nehezen megfogalmazható ellenérzés vagy bizonytalanság egyik-másik jól ismert egyházi vezetővel szemben, talán még önmagunk előtt is szégyelltük, hogy egyáltalán eszünkbe juthattak ilyen gondolatok; vidámabb, felszabadultabb perceinkben rosszhiszemű, pesszimista, paranoid megközelítésnek véltük magunk is. Most pedig olvasom az illető személyek megtörésének, beszervezésének álmásait, saját kezű jelentéseiket, alázatos és hízelkedő leveleiket, vagy éppen ravasz próbálkozásaik történetét, amelyekkel még menteni próbálták a menthetőt, és be kell látnom, hogy nem voltunk rosszmájúak, sem paranoid gondolkodásúak, egyszerűen csak megéreztük a hamisságot. Szomorúan tudomásul kell vennem, hogy a valóság még sokkal szörnyűbb volt, mint a legötöttebb feltételezéseink.

Az ÁEH a magyar vallási élet minden területét lefedte, a püspöki kartól kezdve a szerzetesrendeken és az egyházi iskolákon át a kisközösségi mozgalmakig; befolyásolási terveket készített minden szinten

és minden területen, a felsőpapság esetében egyénekre lebontva; kézben tartotta az egyház politikai megnyilatkozásait, külföldi kapcsolatait, könyvkiadását és sajtóját, iskoláit és papneveldeit, teológiai iskoláit és tanárait; a püspöki kar tagjait egyénenként és szervezetileg, a vidéki káplánok kivételével az összes papi státusz betöltését és a személyzeti utánpótlást. A hivatal meglepően kevés emberrel (50 fő) hallatlanul sikeresen működött, megvalósította az egyházi élet teljes ellenőrzését, mintapéldája volt annak, hogyan kell üzemeltetni egy totális rendszert. Illyés Gyula már 1950-ben látta ezt asztalfiókjának írt versében:

*mert zsarnokság szől
lázból, harangozásból,
a papból, kinek gyónól,
a prédikációból,
templom, parlament, kőpad:
megamnyi szőpad...*

A kötet egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar katolikus egyház a legkevésbé sem volt szabad: a váltsággyakorlást, a tanúságtételt, a hitbéli meggyőződés továbbadását az egzisztenciális ellehetetlenítéstől a kivégzésig menően büntették, az egyház vezetőit az állampárt politikájának eszmei támogatására és igazolására, később az egyházon belüli megújulási mozgalmak eltiprására kényszerítették; a vallásos emberek szellemi környezetének irányításával a tömegek teljes átnevelésére készültek, céljuk az ún. szocialista eszméket elfogadó, helyeslő, az egyházi közösségben már csak az ünnepi szertartások szolgáltatóját látó hívők kinevelése volt. Majdnem sikerült.

Az a bizonyos szálla, amely megakadt az ÁEH torkán, a kisközösségi mozgalom volt. A II. Vatikáni Zsinat után a világegyházban meg erősödtek a régebbi kisközösségek, és számos új kezdeményezés indult. Az ÁEH jól tájékozott vezetői fölis merték, hogy a magyar katolikus egyház megmaradásának és megújulásának legdinamikusabb forrása a kisközösségek léte. Ezért a felső vezetés átforgalmazása után minden erejükkel a kisközösségek – elsősorban a Regnum Marianum és a Bokor megsemmisítésére törekedtek. Ám a helsinki folyamat 1976-ban olyan európai megállapodáshoz vezetett, amely lehetetlenné tette az ötvenes évek jól bevált módszereinek alkalmazását. Ezért az ÁEH taktikát váltott: „Nagyon lényeges változás, hogy a politikailag prog-

resszív és a politikailag reakciós erők közötti harc az állam és az egyház közötti harc síkjáról átkerül az egyházon belülre.” Magyarul: amit nem lehet koncepciók politikai perekkel elintézni, azt majd az egyházi vezetők intézik el koncepciók teológiai perekkel. „Arra kell ösztönnünk a püspöki kart, hogy tegyen meg mindent azért, hogy ezek [ti. a kisközösségek] működési tere bekerüljön a templomok falai közé. Helyes, ha a jövőben is az egyház belsejének tekintjük a báziscsoportok működését.” A feladatot így fogalmazták meg: „A püspöki kar a bíborossal az élen... teológiailag és adminisztratív egyházi eszközökkel határozottan fellép a belső reakció törekvéseivel szemben.” Az ÁEH ebben minden segítséget megadott a püspöki karnak, a báziscsoportok tevékenységét figyelemmel kísérte, és erről folyamatosan tájékoztatta az egyházi vezetőket.

Ennél tovább is ment az ÁEH: a Bokor-mozgalmat alapító Bulányi Györggyel szemben a püspöki kar – politikai befolyásolással – határozott lépésekre kényszerítette. Sőt, Miklós Imre, az ÁEH elnöke azzal zsarolta Casaroli bíborost, a Vatikánt „külgügyminiszterét”, hogy amíg a magyar püspöki kar nem ítéli el Bulányit, nem lesznek további engedmények a hitoktatási lehetőségek, a püspökök kinevezése és a szerzetesrendek működésének engedélyezése terén. Így történhetett meg, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1982. március 9-10-i ülésén Bulányi Györgyöt felforgatónak, tanítását tévesnek, helytelennek minősítette, felszólította tevékenysége felfüggesztésére és álláspontja nyilvános megtagadására. Ugyanezen év áprilisában öt új katolikus főpap kinevezéséhez járult hozzá a Magyar Népköztársaság. A nyugati sajtó fölfigyelt az ügyre, a Vatikán hallgatott. A püspöki kar nyári konferenciája előtt Miklós Imre elérte Lékai bíborosnál, hogy Bulányi ügyét terjesszék föl a Vatikánba. Ez meg is történt, ám az ÁEH elnökhelyettese kifogásolta, hogy Bulányit csak dogmatikai kérdésekben jelentették föl a Szent Inkvizíciónál (Hittani Kongregáció). Az intézkedő püspökök azzal védekeztek, hogy „a honvédelmi kötelezettség kérdését szándékosan nem vették fel a vizsgálatba és a közleménybe... E körül nagy ricsajt csapnának Nyugaton”. Az ÁEH vezetése tovább próbálkozott: „A

lelkipásztoroknak szóló figyelmeztetés helyes lenne, ha tartalmazná, hogy a honvédelmi kötelezettség megtagadása egyházfegyelmi konzekvenciákkal jár...”

Ezen a ponton válik érthetővé, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek két jelentős kisközösségi mozgalma közül miért a fiatalabb és kisebb Bokor került az ÁEH figyelmének középpontjába. 1979 és 1989 között közel harminc Bokor közösségi tag tagadta meg a katonáskodást lelkiismereti okból. Több éves börtön- vagy fogházbüntetésre ítélték őket, szabadulásuk után büntetett előéletűnek számítottak, polgári foglalkozásukat csak kivételesen folytathatták. A püspöki kar tagjai közül senki nem emelt szót értük, sőt, 1986-os körlevelükben azt állították, hogy a II. Vatikáni Zsinat tanításából nem lehet a katonáskodás elutasítására következtetni. Végül a Vatikán is beadta a derekát, 1987 júniusában a Hittani Kongregáció akkori prefektusa, Ratzinger bíboros nyilatkozatban ítélte el Bulányi György tanítását – Schillebeeckx holland teológus érdeklődésére pedig azt válaszolta, hogy a magyar állam a Bulányi-ügyben nyomást gyakorolt a Vatikánra.

Hogyan történhetett ez meg velünk? Hogyan tarthatott poráron egy ötvenfős csapat egy hétmillió lelket számláló közösséget? Az ideiglenesen hazánkban állomásozó szovjet déli hadseregcsoporthoz volt minden bizonnyal a végső „érv” e rendkívüli hatékonyság mögött, ám a köztes erőátviteli rendszer elemeit mi magunk, a magyar katolikus egyház tagjai adták. Kisebb-nagyobb egyéni megalkuvások, hallgatások és elhallgatások, kínosan keservesen vagy éppen lelkesen elvállalt árulások nélkül nem működhetett volna a rendszer. Megszálló hadseregek, zsarnoki rendszerek csak kollaboránsok segítségével állhatnak fenn. Ezt letagadni, az aldozatokat az árulók és a hőhérok büneivel utólag megvádolni több mint bűn: hiba. Mert nem ez volt az első keresztényüldözés Magyarországon, és nem is az utolsó. Ha egy közösség nem akarja megismerni a múltját, ha nem akar tanulni a hibáiból, akkor szomorú jövő vár rá. A kötet szerzői a maguk részéről elkezdtek azt a munkát, amely segíthet abban, hogy hasonló kihívásokra jobb válaszokat adjunk a jövőben.